

Sütő Zoltán

Csontváry a kultúra szinguláris pontja

Iskolai emlék Párizsból, 1898 (magántulajdon).

Forrás: Végvári Zsófia: *Az én Csontvárym*, www.csontvary.com

Csontváry, valami egészen különös módon, halála után mintegy varázsütésre kezdte meg közöttünk azt az életét, amit életében önéletírásként fogalmazott meg. Aki Csontváry valóságát szeretné megérteni, a teljes egészre kell tekintenie, amint a tükör előtt ülve figyeli és festi önmagát, de mindeközben átlátva hozzánk, precíz mondatok szimbólumaiban fogalmazza az időn túli – saját idején túli valóságát. És ha ezt megértjük, valószínűleg újra kell értelmeznünk Csontváryt is, és a valóságot is. Mert valami ebben a jelenségben, a jelenség ilyen módon értelmezett motívumainak összességében nem egyeztethető azzal, amit tudni vélünk a világról. Mi benne élünk egy világban, látszólag ugyanabban a világban, amiben ő is benne élt, és ő mégis egy másik világról beszél.

Önarckép, 1900 körül (Magyar Nemzeti Galéria, Budapest).
Forrás: saját fotó

– Lefestette!
Nem értettük.
– Leírta!
Nem értettük.

Megfogalmazta nekünk, hogy miért festett, mit akart megjeleníteni, és azt miért tartotta mindennél fontosabbnak – az összes addig volt festői kísérletnél fontosabbnak. És persze, ezt sem értjük, hiszen ezzel szemben megteesszük őt például posztimpresszionistának vagy szimbolistának a saját kisebbségi komplexusunknak megfelelően, lógó nyelvel loholva a tőlünk nyugatabbra kitermelődött művészeti kategóriák után, holott ő napnál világosabban nyilatkozott annak a világnak a megromlásáról, amelyekben ezek a kategóriák érvényesek. Azonban minden félreértést számba véve, ami közte és az alkotásait szemlélő közönség között valaha is volt, az élete utáni életében mégis, mintha elkezdett volna hatni az, aminek ő magát tartotta. Talán zavaró testi jelenlétének megszűnésével tágabb teret kapott festményeiből sugárzó szelleme, s legalább tudattalanjában többé nem maradt érintetlen az, aki elmerülve tisztán megfogalmazott vízióinak, eleven terében találkozott vele. És az idő átvonulván neonreklámokon a számítógép-képernyők világába, a fantasy gátlástalanságainak kontrasztjában, az akkor oly rikítóan számító színei is besimultak szemünkben a természetbe, s már nem gátjai többé annak a felismerésnek, hogy a világ nem teljesen az, mint aminek valaha hittük, hanem éppen olyas, mint amiről ő beszél rendíthetetlen bizonyossággal. Nemcsak test, hanem misztérium. Valami, ami lágyan és engedékenyen magába foglalja azt, ami kézzelfogható, amin a test végül megtöretik: a kezdet előtti és a vég utáni által átölelve.

– Figyeljünk csak, miképp fogalmaz!

„1853. július 5-én Kis-Szeben szabad kir. városban születtem a posztupici dr. Kostka-Kosztka László orvos gyógyszerész és Ungh-megyei daróci Hajczelmajer Franciska fia lettem.”

Lehet kószolgatni ezt a mondatot. Mintha ebbe a világba – konkrétan Kis-Szebenbe – érkezvén, ha már így alakult, K. L. és H. F. *fia lett*. Nem a semmiből, hanem valahonnan jött, és a helyzet úgy adódván, éppen ennél a két embernél – a szüleinél – talált menedéket.

– És mit mond a végről?

*„Ismerem az utat, amerre mennem kell.
Ismerem a szellemi hatalmat, világteremtő energiát, mellyel számolnom kell, semmi kétség, hogy egy még legjobb világrészbe kerülünk s kiapaszkodhatatlan szépségekben gyönyörködünk.”*

Vagyis nincs vég. És tényleg nincs vég, mert bár halálával a *legjobb világrészbe került*, személye visszahozhatatlanul kiesik figyelmünk fókuszából, testetlen szelleméből íme, tör fel, amit életében tőle meg nem láttunk, meg nem hallottunk. Nem is annyira hasonlatosan a koruk által meg nem értett művészekhez, hanem sokkal inkább a szentekhez, azzal a különbséggel, hogy esetében még a hozzá tartozó legendáriumot is ő adja a kezünkbe. S bár e legendárium a szó legszorosabb értelmében igaz – hisz éppen a szerző élete utáni, jelenünkben történő élete igazolja –, megdöbbenő, hogy abban a már csaknem teljesen deszakralizált XX. században, amibe Csontváry a maga misztikájával még éppen belecsúszott, ezt a

legendáriumot magukat tudósnak tartó emberek két kijózanító világháború után még mindig csupán gyermeki együgyűséggel képesek méregetni.

Egy néhányszor tízoldalnyi írás fölé Csontváry (vagy örökösei, vagy hagyatékának kezelője, vagy a szöveg szerkesztője) odaírja, hogy *Önéletrajz*, és ettől mindjárt önéletrajzi dokumentumként tekintenek a szövegre. Ezzel szemben, ha valaki a XX., vagy még inkább a XXI. század szellemében az életmű mögött az embert keresi, látván látja, hogy az írás igaz, de nem dokumentum. Akár a szentek legendáriuma.

Csontváry minden ránk maradt kommunikációjában szimbólumokban fogalmazott. A kifejezhetetlent akarta konkrétummá tenni, és ezért törvényszerűen szorult szimbólumok közé, bár nyilvánvalóan volt lényének egy másik oldala, amelyik reggelre beállította az ébresztőórát, ha hajnalban el akarta érni a bécsi gyorsot, összeszámolta a pénzét az útiköltségre, és borraivalót adott a hordárnak. Ez utóbbi énjét azonban hallatlan ügyességgel fedte el az utókor elől, látható tudatossággal mosott el minden nyomot, amiben kezére játszottak az emléktől is szabadulni vágyó kortársak, akik inkább hagyták előtérbe kerülni a lemosolygott mítoszt, semmint nyilatkoztak volna konkrétumokban arról az életről, amit közöttük járva töltött el.

– Miért vált Csontváry olyasféle megtúrt botránnyá, mint a falu bolondja?

Érdeemes elmélyedni ebben a Münchenben, Hollósy Simon festőiskolájában (1894) készült csoportképben.

Hollósy Simon a tanítványaival (Magyar Nemzeti Galéria). Forrás: saját fotó

Eltételezve az arcok és életkorok, valamint az öltözékek elemzésétől, amelyek egyébként fontos adalékai az adott kor megértésének (vs. jelenkor), látható a fiatal emberek köríves felállása, kissé a felvételt készítő masina előtti pontba fókuszálva a teret – összetartozásuk, közös szellemük terét –, amint itt vidáman, de mindenképp felszabadultan, képeikkel együtt állnak elébe a megörökítésnek egy képíró berendezés által, mely szerkezet nem melleleg választott hivatásuk, a festészet technikai kihívója az adott történelmi pillanatban.

Csontváry a kép bal szélén, mindenkitől külön áll, lényegében a háttérben, kivonva magát a többiek közös szellemi fókuszából.

Hollósy Simon a tanítványaival (Magyar Nemzeti Galéria). Forrás: saját fotó, részlet

Arca épp csak kissé billen a kép centruma felé, inkább csupán a szeme fordul a fényképezőgép irányába, tekintete pedig tartózkodó, félénk, inkább gyanakvó. Semmiféle törekvés nincs benne a többiek közé tartozhatni, s a többiek sem vesznek jelenlétéről tudomást. És ha mindez nem elég, szakadékot képez közöttük a korkülönbség. Egy megpróbált, azonban festőként pályája elején lévő, csaknem öreg ember, egy 44 éves festőtanonc, szemben ezekkel a tejfelesszájú, bohém világmegváltókkal.

Ez a kép azért különösen értékes, mert nemcsak beilleszthető a legendáriumba, hanem viszonyítási alapot is képez a legenda értelmezéséhez, néhány más forrásból származó információval együtt. Mielőtt azonban tételesen felsorolnánk azokat a motívumokat, amelyek egy életről, annak tulajdonosa által szimbólumokban megfogalmazott igazságának, és nem az abban történtek dokumentációjának tartunk, érdemes figyelmet fordítanunk néhány további tárgyi emlékre, amelyek a hagyaték részének tekinthetők. Itt van mindjárt egy másik fénykép.

Ha szabad ilyent mondani, itt Csontváry egy teljesen normális, feltehetően 30-as éveiben járó, lendületes, tettere kész fiatalember benyomását kelti. Jóllehet egyedül van a képen, ami egyébként nyilvánvalóan egy nagyobb képből kivágott részlet, de semmiféleképpen nem utal semmi egy elmagányosodott személyiségre. A homlokától följebb csapott sapka, az előrefelé hatoló tekintet, a csípőre tett kéz, a lépés lendülete életerős aktivitást jelenít meg. Sehol a meg nem értett, gondolataival magára maradt zseni, a kirekesztettség. Mindez tulajdonképpen teljes összhangban van azzal az ismert ténnyel, hogy Csontváry sikeres gyógyszerészként és kereskedőként jólétben és társadalmi elfogadottságban élt.

Csontváry bricseszben (magántulajdon).
Forrás: Végvári Zsófia: A Csontváry-jelenség, 2020.
Budapest, magánkiadás. 78. o.

Ha pillantást vetünk újsághirdetéseire, s leszámítjuk a ma már amatőrnek ható személyességet, itt bizony egy üzletember van jelen, két lábbal a ringen belül, aki árversennyel küzd a piac leuralásáért. S tudható, hogy egyébként saját készítésű sóborszesze nagyon jól ment.

A gácsi gyógyszerár elve: **legjobbat legolcsóbban.**

A fürdő-idény beálltával a szenvedő közönség érdekében szükségesnek bizonyult Gácson a gyógyszerárt **ásványvíz** raktárral kiegészíteni.

Van szerencsém tisztelettel tudomására hozni a nagy közönségnek, hogy **Gácson, a „Vörös Kereszt”-hez** czínezett gyógyszeráramban ezentul a természetes ásványvíz, eddig forgalomban levő mindenfélesége, a legfrissebb töltésben, a budapesti piaczi áron megszerezhető; azzal a hozzászámítással csupán, a mi a szállítási költséget képezi s a maximum kis üvegnél 2 kr, a legnagyobb üvegnél pedig 5 kr-nál többet nem tehet ki.

Megrendelések postával naponta, vasúttal hetenkint egyszer eszközöltetnek.

A nagy hőség beálltával a fertőtlenítő szerekre is szükség leszen, **nyers karbolsav** kilója 80 kr, **telített chlor-mész** kilója 35 kr.

Ezuttal az üdülő közönségnek zsirt növelő erősítő szerül melegen ajánlom a **magyar és francia cognacot** literenkint 1 frt. 1.50 kr, a **francia 2.56.** egész 6 frtig terjedő ó minőségben.

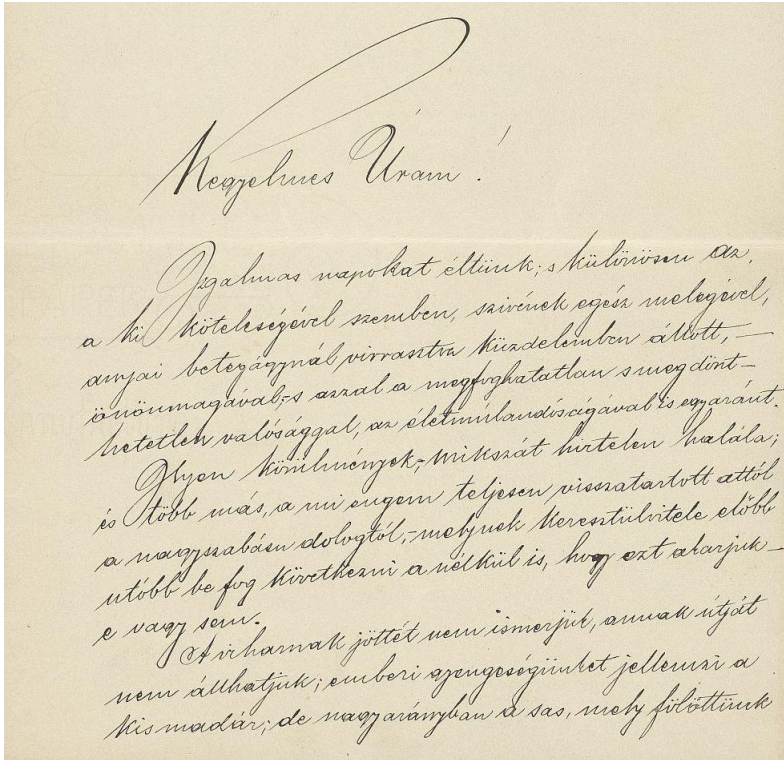
És végül egész Magyarországon feltűnést keltő ugy minőségre, mint jutányos áránál fogva a **borszesz** s ezzel készült gyógyszereim, nevezetesen: *a sóborszesz, a hangyaszesz, mustárszesz, menta, borókaszesz, lavandula, czukor, rózsaszesz* és az általánosán népszerű **gácsi magyar gyomorkeserű**, melyekkel minden néven nevezendő gyári vagy kereskedői reklám háttérbe szorul s versenyképtelen.

Csak például mutatom be, hogy az általánosán ismert és használt sóborszesz ára 40 kr helyett a mai 16 kr értéknek felel meg s Gácson minden mennyiségben ha csak 2 kr is megszerezhető. Az idők változtak, változni kell mindennek s a régi szokás ma ezen a téren is a közegészségügy világos hátrányával a közönség egyenes kizsárolása s a milliók egy helyre való gyűjtésénél nem egyéb s tovább nem is tartható fenn.

KOSZTKA TIVADAR,
gyógyszerész.

Kosztka Tivadar hirdetése a Losonc és Vidékében, 1886. július 4. és 1886. július 27. 4. o.

Az összképet jól kiegészíti a kézírása. A zsinóron húzott sorok, a betűk egyenletes dőlése, a nagy kezdőbetűk merész kalligráfiája határozott, mondhatni önelégült egyéniséget mutatnak. Semmi egyensúlyvesztés, semmi megzökkenés. Egyetlen lendületből odavetett bravúros improvizáció. Tökéletes ívek, a vonalvezetés a rendelkezésére álló teret mindig

Csontváry levele K. Lippich Elekhez, 1910 (részlet).
Forrás: OSZK Kézirattár, Levelestár

tökéletes arányossággal járja be, s nem csekély narcisztikussággal mutatja meg ebben a barokkos túldíszítettségben önmagába vetett, kétségeket nem ismerő hitét.

A levél dátuma alapján épp 30 éves, s jóllehet ez idő tájt nem ismeretes még képzőművészeti tevékenysége – azért vannak utalások természet utáni rajzok készítésére –, látványosan rendelkezik azzal a készséggel, hogy pontosan elméje belső képének megfelelően húzzon meg egy vonalat.

Ha valaki ezt a tulajdonságot nem értékelné nagyon is kiemelkedőnek és nagyon is ritkának, úgy ajánlható ennek az írásnak hű másolásával kísérletezni.

Másik oldalról, a képességek ilyen kivételessége – különösen az adott korban, amikor még a képzések koránt sem voltak olyan mértékben specializáltak, mint manapság – könnyen fajulhattak olyan önhittségbe, amelyik valóságos határain hajlamos túlterjeszkedni. Nemigen lehet másképp értékelni azt, ahogyan Csontváry minisztériumi beadványban kívánta tudatni az illetékesekkel az ország katasztrófális gazdasági helyzetének orvoslási módjaként az általa javasolt selyemhernyó-tenyésztést. S ha ezt egy tapasztalatlan ifjúnak el is néznénk, azonban még önéletírása idején is úgy fogalmaz erről az elképzeléséről, mintha az ő zsenialitásával szemben bürokraták ostobaságán csúszott volna meg az egész Monarchia felvirágzása.

Egyáltalán, nyilvánvaló a polgári életben a sikeressége. Származása és intellektuális beállítottsága egyaránt támogatták azon a pályán, ami a kiegyezés utáni Monarchia dinamizálódó gazdaságában megnyílt előtte. Tehetségével, szorgalmával megszerzett tudásával megfelelő próbatételeken át, de lényegében akadálytalanul érvényesülhetett, szemben azokkal, akik évszázados konvenciókba ragadva, fantáziátlanul örölték az ország hétköznapjait. Nem csoda, ha egyre inkább mindenkit maga alatt látott. S ha gazdasági eredményei számára megszokottá váltak és elvesztették inspirációs értéküket, széles érdeklődési spektruma, mely a vegytantól és az orvostudománytól a művészeteken át kiterjedt az ezotériáig, számos ajtót láthatott még maga előtt feltárulni a rutinszerűen működtetett patikán túl, a kiteljesedés ígéréteivel. Az élete utolsó szakaszára jellemző

elmagányosodással szemben még negyvenes éveibe lépve is bizonyosan összetett társasági életet élt, hisz rokoni kapcsolatai a pesti művészeti életbe közvetlenül is bekötötték. Időközben pedig megért benne az elhatározás az egész életét másik pályára átállító fordulatról, aminek drámája emlékiratainak szimbolikájában tárul elénk.

Kezdjük az *Önéletrajz* című, és önéletrajznak tekintett írásműre vetett pillantással. A jelenkor, ami másfajta konkrétumokban tárgyiasult formáját igényli egy életpálya leírásának, mint ami még az épp csak Trianon sokkjával felébresztett Magyarország idején elfogadott volt, a hitelességet már másfajta kritériumokhoz köti, és bizony sokat ront az írásművön a bármekkora jóindulatot is feltételező, idegenkezű megszerkesztettség. A szerkesztés mindenképpen értelmezést is jelent, ami az írásműre rányomja a bélyegét. Az egységbe foglalás, az olvasmányosság követelménye, a közízlésnek megfelelés látens motivációi végül egy olyan szöveget helyeznek az olvasó elé, ami a szerkesztő értelmező képességének és ízlésének felel meg. Mindazonáltal maga a Csontváry-legendárium bizonyára nem sérül, annál is inkább, mert lényegét tekintve Csontváry is bizonyosan legendáriumnak szánta szerkesztetlen írásait. Erre nemcsak a tartalmi elemek, a szó- és fogalomkészlet enged határozottan következtetni, hanem még legalább egy formai és egy lélektani körülmény.

Formai érdekessége a szövegnek, hogy Csontváry prózája valójában egyfajta rejtett verselés. Az igeragok tudatos összecsengésével leszabályozza a „verssorok” hosszát, ami egy ritmikus lüktetést ad a szövegnek. Ezzel bizonyára egy ünnepélyességet akart megidézni, ami a tartalom jelentőségét emelendő, tudattalan szinten hathat az olvasóra. Ez persze irodalmár szemmel elég naiv elképzelésnek tűnik, nem beszélve a ragrímelekről, amelyek kísértésétől minden valamit is magára adó poéta rettegve menekül.

Szinte bárholonnan vehető mintával feltárhatók a szövegformálás alább idézethez hasonló jegyei, amelyek beerőltetése olykor még a nyelvtani szabályok ellenében is megtörténik, máshol viszont spontán enyészik el a kialakított rend.

Egy példa:

„...Ám de mikor egy-egy ablak betörött, avagy a városi lámpa csörömpölt s a pige a kofa hátába ütődött: megvolt a társaság szeppenve – dacára annak, hogy Burkus volt a nevem s a fiúk között mint bíró szerepeltem: mégis a verebek szétrebbentek s az anyai szárnyak alá menekültek – ahonnan azonban rendesen egyenkint a lábszíjra kerültek. Ilyenkor rendesen találkozott egy kárörvendő banda, ezeket atyánk szeretettel fogadta – a végén azonban a sötét pincébe záratta. Ilyenképen rend volt minálunk, változatosságból néha térdepeltünk: de ha nagy csintalanságba keveredtünk – borsóra kerültünk. A borsóra való térdeplés akkor következett be, ha a bodolaki Lyompával összejöttünk: az idegen szatócsnak macskazenét adtunk, avagy a Babarcsikot esikesik-vel ingereltük.”¹

Ugyanaz rendezve:

*...Ám de mikor egy-egy ablak betörött,
avagy a városi lámpa csörömpölt
s a pige a kofa hátába ütődött:*

¹Csontváry Kosztka Tivadar: *Önéletrajz*. Budapest: Neumann Kht., 2003.
<https://mek.oszk.hu/05800/05889/html/gmcsontvary0002.html>

megvolt a társaság szépenve

- dacára annak, hogy Burkus volt a nevem

s a fiúk között mint bíró szerepeltem:

mégis a verebek szétrebbentek

s az anyai szárnyak alá menekültek

- ahonnan azonban rendesen egyenkint a lábszíjra kerültek.

Ilyenkor rendesen találkozott egy kárörvendő banda,

ezeket atyánk szeretettel fogadta

- a végén azonban a sötét pincébe záratta.

Ilyenképen rend volt minálunk,

változatosságból néha térdepeltünk:

de ha nagy csintalanságba keveredtünk

- borsóra kerültünk.

A borsóra való térdeplés akkor következett be,

ha a bodolaki Lyompával összejöttünk:

az idegen szatócsnak macskazenét adtunk,

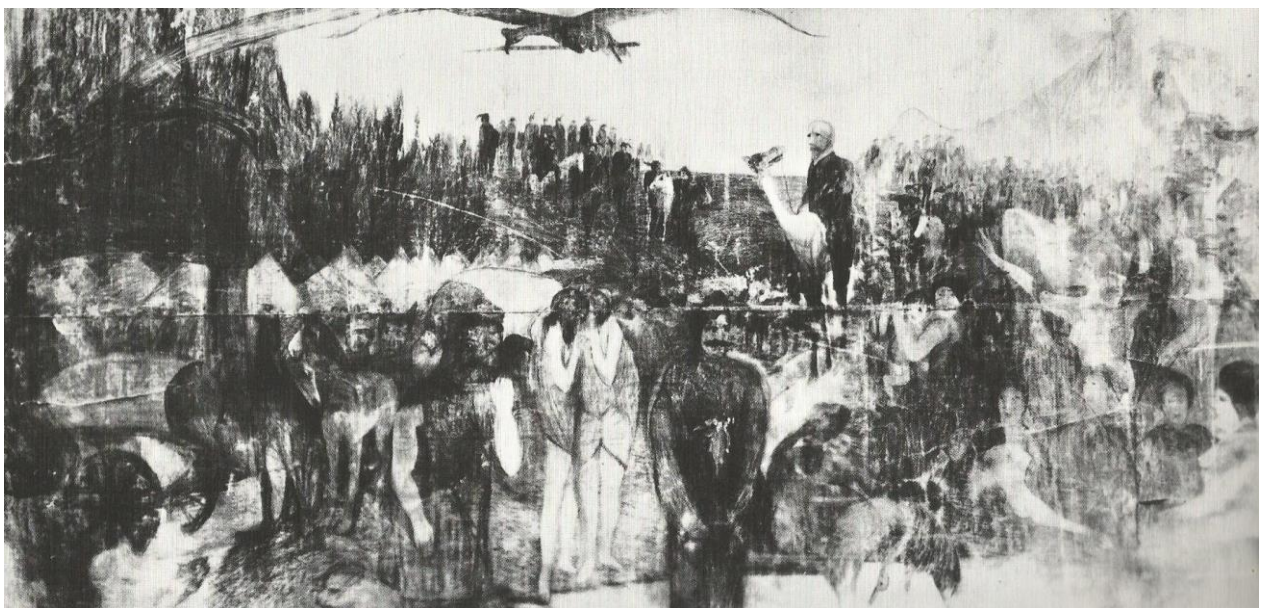
avagy a Babarcsikot esikesik-kel ingereltük.

Az önlegendárium írásának lélektani környezetéül a családi hagyomány szolgál, mely a felmenők között egy (más vélemény szerint két) szentet tartott számon: a XVI. században élt és fiatalon elhunyt Kosztká Szent Szaniszlót (de feltételezés szerint a XI. században élt Szent Szaniszló, Lengyelország védőszentje is az ősök közé számláltatott). El lehet gondolni, hogy az adott korban, a még eleven keresztény környezetben mekkora belső öntudatot, kiválasztottsági érzést, sőt a kimagasló ős(ök) által meghatározott magas szintnek való megfelelési kötelezettséget jelentett ez a család számára. S ha világi értelemben nem is tudhatták magukat a legmagasabb társadalmi körök közé tartozónak, annál inkább spirituális vonatkozásban, ami legalább a felemelkedő polgárság soraiban megbecsült helyet biztosított a szép remények között növekvő gyermek közvetlen családjának. Édesapja, dr. Kosztká László orvos-gyógyszerész jó módban tudta felnevelni, és megadott mindent, amire szüksége lehetett fiának a családi génusz beteljesítéséhez. S ha nem is kell mindjárt zajos, élveteg társasági és társadalmi életre gondolni, ami egyébként is ellentétben lenne a szent ős(ök)höz illő aszketikus jelleggel, szó sincs arról, mintha a felnövekvő ifjú szerény, világtól elforduló, magányra kárhóztatott körülmények között igyekezett volna beváltani az egyébként magáévá tett családi elvárásokat. A közfelfogásban uralkodó magányos festőzseni eszméjével szemben tulajdonképpen az *Önéletrajz* is a gyermekévek és az ifjúkor sikerességéről szól, s Csontváry életpályájában voltaképpen az a különös, hogy szemben a művészgénuszokhoz rendelt sztereotip képzetekkel, ő nem egy gyermekkorától ráneheződő nyomorból, emberfölötti erőfeszítéssel „csinálja meg” önmagát a társadalmi normákkal szemben, a szabadosságig vagy züllöttségig elmenő bohémként, hanem a polgári létbe beágyazottan, racionálisan építi fel megélhetését, és csak akkor kezdi el átszervezni az életét, amikor szembesül azzal a ténnyel, hogy nem azon a pályán mozog, amin lehetséges beváltani a családi identitás nyomán magáévá tett különleges, „megváltó” szerep ígéretét. Márpedig az ilyen irányú öntudat eszmélésétől kezdve dolgozott benne.

1876-ban, 23 évesen, önkéntes katonai szolgálata alatt hivatali munkákra osztották be, és erről – tehát a sikeres gyógyszerészi pályája előtti időszakról – így ír: „*Márkus és Hentallerrel egy asztalnál dolgoztam, de gondolatban mással foglalkoztam, mert **lehetetlennek tartottam azt, hogy meg ne győzzem az embereket az igazságról.***”

Ezt a kijelentést nem szimbolikusan, hanem nagyon is konkrétan lehet komolyan venni. Van itt egy 23 éves fiatalember, aki hordoz magában egy meggyőződést az „igazságról”. Ebben persze épp csak ennyi a konkrétum, mert az „igazságát” akkor még nem tudta artikulálni. Egyáltalán, a megfelelő artikulációs forma keresésének fázisában járt, és eközben esett fókuszba a festészetre, mint amihez természetes készségeket érzékelve magában, egyre inkább alkalmas médiumnak tűnhetett.

Az életpálya váltás drámájának drasztikusságát nem lehet eléggé felértékelni. Nemcsak a korra jellemző társadalmi konvenciók erőssége miatt, hanem főként az életkor és az eredményes praxis miatt, aminek presztízst egyetlen gesztussal maga mögött hagyva ugrott fejest az ismeretlenbe. A vállalás mértéke a polgári értelemben önigazolást nyert siker, és a Hollósy festőiskolájában rögzített csoportkép periférikus helyzete között fennálló szakadék mélységében detektálható. A tehetős polgár, aki szórakozásból forgatja magát a nyüzsgővé vált kor által felszínre dobott szellemi áramlatokban, mint Steiner tanításai, vagy a tudományoskodás az Uránia moziban, vagy az életreform mozgalmak, egyszerre kénytelen túrni a kiöregedett, dilettáns kezdő szerepét az ígéretes, bohém művészek között. Ebből az élethelyzetből vagy rövid próbálkozás után kifordul valaki – hisz megtehetné, ott a bérbe adott patikája –, vagy tényleg van valami olyan rögeszméje – igazsága –, amiből merített energiája hajtja végig a nyilvánvaló megaláztatáson. És igen, ott hordozta magában az igazságot, ha másoknak nem is tudta olyan nyilvánvalóvá tenni, mint amilyen nyilvánvalóan festette meg maga számára a Taorminában, a Baalbekben és a Nagy Tarpatakban. És élete végéig vállalta érte a meg nem értettséggel járó megszegyenülést, szemben azzal, ami önmagának költött jussaként lett általa kinyilvánítva legendáriumában, és a már halála után napvilágra került Apoteózisában.

A magyarok bejövetele (másolat), 1918 körül (Janus Pannonius Múzeum, Pécs). Forrás: saját fotó

Ha Csontváryt – az embert – akarjuk megérteni, az igazságát kell megértenünk, ami miatt töretlen bizonyossággal vitte végig élete keserves, utolsó szakaszát is, ami miatt töretlen bizonyossággal végül a legendáriumban és az Apoteózisban önmagát – küldetését beteljesített prófétaként – helyettünk felmutatta.

Az *Önéletrajz* tehát nem egyéb, mint egy XIX. századvégi hangon megszólaltatott legendárium, amelyben az Atillától a magyarok bevonulásán és Kosztká Szent Szaniszlón át Csontváryig húzható nyílegyenes szellemi vonal észlelésének feltételei a kultúrából már megrajzolásukkor is kiveszőben voltak. A nagy kérdés, hogy mégis, ez a szűk harmincoldalas szöveg, mely a maga látomásos logikájával tesz kísérletet egy életpálya egységbe foglalt felmutatására, hordoz-e valami súlyos realitást, avagy nem. Mert ha nem, úgy Csontváry egy saját fikciójába menekült elmebeteg, ha viszont igen, akkor kell lennie ennek az embernek egy olyan ténylegesen átélt, mindent felülíró realitás élményének, ami ugyan verbálisan csak szimbólumokban megragadható, és esetleg egy festmény víziójában van esély ténylegesen kommunikálni.

– Volt-e égi szózat, avagy sem?

Lényegtelen. Egy dolog bizonyos. Csontváryt érte olyan elementáris hatás, ami csak egy égi szózat elhívó erejének szimbolikájával artikulálható, és ezt az életében felvállalt drasztikus fordulat visszaigazolja. Kell lennie ebben az életben egy letagadhatatlan, megkerülhetetlen és átélt realitásnak, ami miatt fel sem vetődik a Hollósy-festőiskolában oly látványos megaláztatástól való menekülés, hanem csakis az elrendelt út következetes végigjárása marad az egyetlen beteljesítendő feladat.

Ezt írja: **„Az élet nem elmélet, az élet valóság, amely kötelességgel jár mindenkivel és mindennel szemben.”**² – azaz nagyon is tudatában van annak, amit tesz, s nem is tehet mást, mint megkísérli a valóság felmutatását. Ez az ő felelőssége. Ellenkező esetben saját létezésének valóságáról mondana le.

Van Csontváry életében a sztereotip művész-zseni attitűdhöz képest a pályáiván kívül is egy rendkívüli jelentőségű, rendhagyó motívum. Más szépreményű festő ugyanis az elismerésért, a sikerért, a gazdagságért – ritkábban valamilyen rögeszmés belső igazság vizuális kinyilatkoztatásáért – vállalja az esetleg egy életen át elhúzódó művészlét viszontagságait. Kivételes esetekben tényleg lát valami olyant, aminek a megfestését az elődök munkáiból hiányolja, és késztetésévé válik a világnak az ő víziójában manifesztálható arcát megmutatni. Azonban ez utóbbi esetek is inkább felderítő tevékenységet jelentenek, akár a külvilág, akár a festő belső világa, akár a festő belső világában tükröződő külső világ megidézésére irányulnak. Csontvárynak ezzel szemben felderíteni csak az alkalmas technikát kellett, tárgyat tekintve nincsenek kérdései. Sőt, ezen túlmenően, bizonyos abban, hogy nincs is értelme más tárgy megfestésével foglalkozni. És folyamatosan olyan álláspontból fogalmaz, mintha minden festő valaha is ugyanazt akarná megfesteni,³ csak nekik nem sikerült – még Raffaelnek sem –, s éppen abban áll a világ fejlődése, ha valaki végre megoldja ezt a feladatot.

²Csontváry Kosztkát Tivadar: *Önéletrajz: A tekintély*. Budapest: Neumann Kht., 2003.

<https://mek.oszk.hu/05800/05889/html/gmcsontvary0002.html>

³„– Ezt kereste a müncheni szecesszió az újabb rajzvonalakkal, kereste az életet, a holt távlatlól eltérő eredményeket. Ezen felbuzdulva mozgásba jött az egész világ intellektuma, jöttek az impresszionisták, jöttek a naturalisták, a futuristák, a kubisták, hogy azonkívül hány felé szakadtak szét az egyes csoportok, amelyek titokban keresték a valóságot, ezt igazolják a rengeteg számú vásznak nagy arányú és zug kiállításai.” Csontváry Kosztká Tivadar: *Önéletrajz*. Budapest: Neumann Kht., 2003. <https://mek.oszk.hu/05800/05889/html/gmcsontvary0002.html>

Ő azonban most meghaladja a világ eddig volt festészetét, s beváltva elhívását, az emberiség számára végre megnyitja a **valóságot**.

Ezt a világhoz való viszonylatot nem lehet elég komolyan venni. Ebben bomlik ki teljes különállása. Egyrészt van a gyorsuló változások forgatagában éppen átrendeződő világ, a tudományok és a technikai fejlődés bővületében, gyors ütemben elhagyva korábbi identitásokat és hiteket, nagy lelkesedéssel fordulva a bővülő fogyasztás, a gazdagodás megnyíló lehetőségei, az önmegváltás ígéretét hordozó új világértelmezés felé. Ez az, ami „kor-szerű”. És van Csontváry, aki császáriként bennragad a már kiátkozott hierarchiában, elfordul a tudományoktól, látomások realitásában aszketikus életet él, mindennél előrébb helyezi az istenhitet, jóllehet nem keresztény.

Pertorini Rezső pszichiáter a *Csontváry patográfiája* című könyvében a festő világnézetét a következőképpen foglalja össze: „Világképe mitikus, animisztikus, panteisztikus elemekkel keveredik, melyet a szellem napon keresztül történő anyagi átalakulása és a napfény különleges emanatív sajátosságai határoznak meg. A világ geocentrikus, erre és minden más ismeretre is Csontváry közvetlen empíriával jött rá. Ismeretelméletének módszere a közvetlen empíria és a sugallat, vagy az ahhoz közel álló sejtelem, érzés, ötlet, intuíció. A természettudományos akadémikus módszereket, a számtant, a geometriát elveti, helyette a látás különleges módszerének, elmélyítésének hatékonyságát hirdeti. Az ember – ha a fajában rejlő lehetőségeit követi – istenhez ér, és akkor a sorstól adott képességeit kibontakoztathatja. Természetellenes a javak halmozása, a természet rendjének megváltoztatása, a levegő beszennyezése, valamint a kőszén elpusztítása tüzeléssel. Az emberek egymás közti etikus kapcsolatának alapja e szemléletmód terjesztése, az istenhit hirdetése, az isten napon keresztüli megismerésének tanítása, és az emberek, továbbá minden más élőlény segítése. Ha az ember felismeri az isteni törvényeket önmagában, és követi azokat, akkor eljut a hithez, etikussá válik, és részese lesz a túlvilági örömöknek, amelyek nagyobbak, mint az életben előforduló, a természet és a törvény megismeréséből fakadó örömök.”

Végiggondolva mindazokat a fogalmakat, amelyekkel Pertorini Rezső egy rendhagyó életet élő festőt azonosíthatónak tart, megkerülhetetlennek tűnik egy felettébb szigorú, de lényegi megállapítást tenni. Pediglen, hogy ilyen fogalmak közé egy látomásos embert csakis egy látomások nélküli pszichiáter akarhat bezárni. S innen nézve máris nem az egyébként illetéktelen tudomány ítéletét látjuk, hanem két világot. Az egyik világ látván lát, a másik pedig olyan ráolvasást mantráz, ami hite és a hozzá hasonlók hite szerint képes saját világán kívül rekeszteni azt a képességet, amivel ő nem rendelkezik. – És furcsa módon ezzel a távolságtartással máris étellel telnek meg a szavak, végtére minden a helyére kerül – a „mitikus”, az „animisztikus”, a „panteisztikus” nem valami rettenetet fednek, hanem éppen valami rejtélyes és fennkölt dolgot, és a geocentrikus gondolkodás sem a tudomány ismeretének barbár hiánya, hanem egy megtapasztalás, egy konkrét misztikus élmény, és a kőszén közönséges tárgyából íme megdicsőül, amint egy élő lélek nem hasznosításáról, hanem *elpusztításáról* beszél. S ha talán van bennünk képesség a világot erről az oldalról nézni, bizony, éppen fordított pozícióba kerül az, ami itt elmebajnak minősíthető, s rendíthetetlen hűség jelenik meg a rögeszme helyett.

Kétségtelenül nemcsak Pertorini Rezső nem találta az átjárót Csontváry világába, hanem Csontváry sem az akkor már az anyag médiumává vált modernitásba. Már azt a fogalmat sem értette, vagy nem akarta érteni, vagy mindenképpen mást akart érteni alatta, mely fogalmat

belépési pontjaként használt az aktuális kultúrába. Ez a fogalom pedig a plein air volt. Ráadásul Csontváry ezt is keverte a „napút” fogalommal, bizonytalanságban hagyva azokat, akik nem a tartalom, hanem a jelek pontosságát igyekeznek számonkérni az írásban kifejtett gondolatain. Ezt a két kifejezést egymással behelyettesíthetően használja, holott korántsem azok. Ebből láthatóan – ugyan szeretne, de – valójában nem tud mit kezdeni velük. Mindkettő alatt valami egészen mást ért, mint amilyen értelemben forgalomban vannak. A plein air a maga idejében egy festőgeneráció számára ugyan vizuális forradalom, lázadás az akadémiizmus precíz, perspektivikus térszerkesztése ellen, aminek nyomát sem találni a szabadban, ahol a távlat és a színek érzetei nem merevek, kötöttek és állandók, hanem történnek, együtt mozogva a nappal, és a nap változó sugárzása nyomán a teret spontán éledésekben átjáró párákkal és illatokkal. S igen, ez a szemlélet mint friss szél fújja át a geometriába merevített festészetet, de ennek a szabad lehetőségnek élményszerű felfedezése hol van Csontváry nagyon is konkrét tárgyától, mely tárgy konkrét felmutatását lehetővé tevő eszközben látta egyedüli értelmét az akadémiizmusból kiszabadulásnak.

A napút idekeverése minden bizonnyal egy oldalági becsatlakozás következménye. Talán valami ezoterikus társaságban szerzett élmény, ahol a kifejezés egyszerre megvilágító erejűnek hatott. Mindenesetre van Csontvárynak olyan mondata, amiből egyértelmű, hogy ismerte a szó általánosan használt jelentését, a napnak a zodiákusban egy év alatt megtett útját. Ezzel szemben folyamatosan a napút **színeiről** beszél, holott a színek ilyen ezoterikus kapcsolatáról nem tudni. És olyasmit sehol nem említ, mintha az általa említett „napút színek” és a zodiákus fázisai, vagy egyáltalán csak az évszakok között bármiféle összefüggést feltételezne, viszont sokkal inkább napszakhoz kötötte, nevezetesen a naplementében vagy a napfelkeltében azonosítja a „napút színeket”. Mindenesetre ez a fogalmi határozatlanság elegendő alapot szolgáltatott lelkes ezotéristáknak, festményein zodiákus motívumokat keresni. S bár természetesen nem kizárható, hogy Csontváry az ilyen irányban bizonyosan meglévő ismereteit képi szimbolikára transzformálta volna, azonban már csak azért is értelmetlennek tűnik ilyesmi feltárásával foglalatoskodni, mert nyilvánvalóan könnyen lehetséges beletévedni az erőltetett belemagyarázás csapdájába. Ezen túlmenve viszont, ha lehettek is Csontvárynak a zodiákus jelöléséhez fűződő rejtett szándékai, azok sokkal inkább a mágia birodalmához tartoznak, mint a festészethez, s ha egyáltalán van realitásuk, hatnak akkor is, ha a szemlélő nem tud róluk. Sőt, tudatos feltárásuk esetleg engedi megcsodálnunk a rejtjelezés technikáját, ugyanakkor ellene hat a mágiának. Jobb tehát nekünk képei tartalmi célját tekintve kifejezetten Csontváryra hagyatkoznunk, annál inkább, mivel már első vatikáni látogatása (1881, még nem fest szisztematikusan) kapcsán pontosan megfogalmazza azt, amit egy mesterműtől megjeleníteni vár, amit mindenképp fölötte feladatának tekint, amit azonban a legnagyobb festőknél sem talál:

„...s minden egyes munkát szemmel tartva megállapodtam a Transzfigurációnál⁴, ahol arról győződtem meg, hogy a természetet erősebbnek és vonalban élesebbnek látom, az energiát pedig sehohsem találom. Ilyen eredmények között minden festményénél felfedeztem a hibát, a mely a XV. században csak Raffael volt kivétel a háttér részbeni megoldásában. Rubens és társai nem tudtak a háttérbe behatolni, mert az isteni támogatásban nem kaptak erre felvilágosítást.”⁵

⁴Raffaello Santi: Krisztus színeváltozása.

⁵Csontváry Kosztká Tivadar önéletrajzának jegyzeteként közölve. Budapest: Neumann Kht., 2003.
<https://mek.oszk.hu/05800/05889/html/gmcsontvary0002.html>

Máshol:

„Átmentem a Raffael Loggiáiba, ott sem borultam lázba. Megnéztem a nagy csata falfestményét és a többit mind együttvéve, de élő természetet nem találtam. Ezzel a tudattal már az első látogatásnál felülemelkedtem az egész Vatikánon, csupán azt irigyeltem a mesterektől, hogy ők sokat és szépet is alkottak; de az isteni természet hűségesebben nem szolgálták, – idegen szellemnek voltak hirdetői és ez nem volt az Igazi Isteni.”

– Miről van itt szó, egészen meglepő módon? Egyáltalán nem a képek előteréről, ami általában a vizuális mondanivaló fókusza, hanem a háttéréről. Csontváry éppen a háttérben keresi a lényegét.

– Mi ez a háttér?

Az a természet, amiben a Teremtő teremtményét, az embert helyezi el. A gyönyörűsége természet, amit az ember ajándékkul kap Teremtőjétől, és amiben Csontváry az „Igazi Istenit” látja, mintegy Isten lenyomatát, az egyedülit, amit ábrázolni érdemes, amit ábrázolni kell. Aki ezt képes ábrázolni, ezzel adja tanúbizonyságát annak, hogy látja a valóságot. Minden egyéb mellébeszélés, idegen szellem hirdetése. És ő bejárva a Vatikán képtárait, sehol nem találja amit keres. Csak Raffaelnél fedez fel némi próbálkozást, de nála sem jelenik meg a természet elevenisége. Ebből érti meg az égi hang rárótt feladatát – megfesteni azt, amit látván lát, és csak ő lát:

„A sorsommal tehát kibékültem, mert most már elméletileg is tudtam miről van szó, miért kell nekem nagyobbak lennem Raffaelnél.”⁶

Ugorva az időben, 1907-ben, a Párizsban megrendezett tárlatán már ott találjuk mindhárom képét, melyekre mindvégig a kitűzött grandiózus cél megvalósított darabjaiként hivatkozik.

A taorminai görög színház romjai, 1904–1905 (Magyar Nemzeti Galéria). Forrás: saját fotó

⁶Csontváry Kosztka Tivadar: *Önéletrajz*. Budapest: Neumann Kht., 2003.
<https://mek.oszk.hu/05800/05889/html/gmcsontvary0002.html>

A Nagy Tarpatok völgye a Tátrában, 1904–1905 (Magyar Nemzeti Galéria). Forrás: saját fotó

Baalbek, 1906 (Janus Pannonius Múzeum, Pécs). Forrás: saját fotó

A fenti illusztrációk a képek vizuális jelentését legkevésbé sem tudhatják visszaadni. A Tarpatak völgye 400 × 236 cm, a Nagy Taormina 570 × 302 cm, a Baalbek pedig 714 × 385 cm, és sok kísérletezést követően, végül ezekben a méreteken látta visszaadhatónak az „*eleven perspektívát*”. S ha valaki ténylegesen látni kívánja azt, amit Csontváry ki akart fejezni, kiállítási helyükön, eleven valóságukban kell megtekintenie a képeket, különben nem tud róluk semmit.

Gondolatmenetünk szempontjából azért tehetünk néhány lényeges megállapítást. Először is, valóban azt a háttérrel festette meg, amit már első vatikáni útján hiányolt a nagy mesterek képeiről. A Tarpatak völgyén és a Nagy Taorminán csak építmények jelzik a lehetséges emberi jelenlétet, egyébként mindent ural a monumentális, felfokozott színeitől életre kelő természet. A sziklavölgy oldalfalai felcsapó hullámokként őrzik kialakulásuk tektonikus mozgását, a magukba zárt tomboló energiától mintegy megbocsátón megkímélve a szomszédságukban álló, és jelentéktelenségével oly éles kontrasztot alkotó kastélyt. – Kegyelmi állapot Isten tenyerén.

Taorminában a lebukó naptól felgyújtott ég, és az Etna hófödte, hideg csúcsa, hatalmas teret nyitnak maguk előtt az öblökkel szabdaltságot partvonalnak, a vízen még épp láthatók a távlatban elvesző hajók, s ez a mély perspektíva – egyetlen pillanatba sűrítve – valósággal élénk tolja egy letűnt világ romjaiba kódolva saját múlandóságunkat.

A Baalbek már szinte csak egyetlen, három részre tagozódó háttér – a már részletezett értelemben, az eleven, teremtett környezet által teret nyitva a kegyelmi állapotban így **önazonos** életre esélyt kapó embernek. Csontváry itt némiképp túl is lép korábbi koncepcióján, mert az előtér közvetlen határoló (No.1.) háttérrel engedékenyen humanizálja, beengedve az embert a jelenkor teremtésébe, jóllehet ezzel még nagyobb hangsúlyt ad az ennek (No.2.) háttérül szolgáló múlt önálló rétege, az önhitt nagyság emléknymaként jelen lévő akropolisz, amit a kép teljes felső felét elfoglaló, horizont felé nyúló enyhe tagoltságú domborzat (No.3.) keretez, fölül horizontálisan a végtelenbe nyúló Libanon-hegységgel és az égboltozattal. Az előtér számára csupán egy keskeny földszáv marad, amelynek két oldalán a centrumtól kifelé meghosszabbított vonalon vezetett tevék, mozgásuk irányával relatíve ellentétesen húzzák befelé a képbe a kép szemlélőjét, s részesévé teszik az előtérnek. Ez annál is inkább valósul meg a festményt élőben szemlélve, mivel a csaknem négy méter magas vászon horizontja az akropolisz tetejével a kép középvonalán, tehát mintegy két méter magasságban, lényegében a szemlélő szemmagasságába esnek, mely megegyezik azzal a nézőponttal, ahonnan a festő tekintete esik az elé táruló látványra a kép festésekor.

Mindazonáltal, a festmény belső terében nem egy nyüzsgő arab város eleven életébe kerülünk. A jelenkori épületek is inkább díszletek, jelzésszerűen tűnik föl bennük egy-egy ember alig kivehető alakja, s csak a széleken távozó figurák igazán életszerűek. Ezzel együtt nem egy halott, hanem sokkal inkább egy álomszerűen megjelenő városról van itt szó, amin uralkodik, de nem nyomaszt az akropolisz romjaiban jelen lévő elmúlás. A perspektivikus és megvilágítási szabályokkal sok esetben nem egyeztethető megoldásokat pedig egy rendkívüli hangolt színharmónia fogja egységbe. Minden szabály feláldozva a nem e világi gyönyörűségért, amiben a vállunk fölött átnézve bizonyára Isten tekintete is elmerül.

Azok a világitó színek!

Csontváry egymás utáni években festette meg e három képet, végezetül 1906-ban a Baalbekkel. 1907-ben pedig – 37 más festményével együtt – ki is állította Párizsban, amiről a következőképpen ír:

„Ekkor tűnt fel Baalbek, Taormina és Tarajka⁷ című festmény 1908-ban⁸ Párisban, és ezzel vége volt a komédiának. E festmények minden munkát, ami a világon létezik, túlszárnyalták.”⁹

Máshol:

„Én, Kosztka Tivadar, ki a világ megújulásáért ifjúságomról lemondottam, amikor a láthatatlan Szellem meghívását elfogadtam ...évek hosszú során át Európát, Afrikát és Ázsiát utaztam be, hogy a megjövendölt igazságot megtaláljam és a gyakorlatban festményben átvihessem, s mikor már megvolt a szükséges hadseregem, Párisnak tartva 1907-ben milliókkal szemben álltam egyedül az isteni gondviselés eredményével, s az egész világ hiúságát pocskékká zúztam...”¹⁰

Csontváry ekkor 54 éves volt: 27 évesen történt elhívása, rá 17 évre, 44 évesen kezdi meg szisztematikus festészeti tanulmányait Münchenben, és 10 év múlva, közvetlen a cédrusok megfestése és 12 évvel halála előtt itt, Párizsban reprezentatív tárlaton állítja ki válllásának eredményét. Ugyanazon a határozott hangon nyilatkozik önmagáról, a festményeiről, mint amilyen határozott hangon nekifutott a feladatnak. Ennek értelmében eleddig senki meg nem festette azt, amit egyáltalán meg kell festeni, ő viszont megtette: van valami a világban, aminek látására mindenki törekszik, de rajta kívül el nem érte senki, mivel eddig egyetlen festményen sem volt képes alkotója megjeleníteni az egyetlen lényegét. Viszont íme, itt ez a három kép, a probléma letudva. Csontváry látván látta a természetben a világ lényegét, és látván látta a festményein ugyanezt megfestve. Csak éppen rajta kívül senki más nem látta.

Később ír még ilyent:

„...Az idemellékelt párisi katalógussal is igazolom, hogy ez a munka Párisban be lett mutatva; mikor a New York Herald kritikusa ezt igazolta, hogy ez az eredmény a világ minden munkáját túlszárnyalta.”¹¹

Ez azonban már a mítosz része. Kétségtelenül, szerkesztéssel nem felülírható az ő saját magáról alkotott koncepciója, aminek megfelelően nem azt írja le, ami megtörtént, hanem azt, aminek meg kellett volna történnie, ha a világ látja a képeiben azt, amit ő lát bennük. A mítosz egy égi szózzal veszi kezdetét, az elhívásával, majd apró kisebb csodákkal

⁷Értsd: A Nagy Tarpatak völgye a Tátrában.

⁸Hibás évszám, mert a kiállítás 1907-ben volt.

⁹Csontváry Kosztka Tivadar: *Önéletrajz: A tekintély*. Budapest: Neumann Kht., 2003.

<https://mek.oszk.hu/05800/05889/html/gmcsontvary0002.html>

¹⁰Csontváry Kosztka Tivadar: *Önéletrajz: A pozitívum*. Budapest: Neumann Kht., 2003.

<https://mek.oszk.hu/05800/05889/html/gmcsontvary0002.html>

¹¹Csontváry Kosztka Tivadar: *Önéletrajz: A pozitívum*. Budapest: Neumann Kht., 2003.

<https://mek.oszk.hu/05800/05889/html/gmcsontvary0002.html>

(A *Tekintély*-ben meg is nevezi a lángeszű kritikust: Pierre Weber.)

folytatódik a megigazulásáig. Hisszük, hogy a világ minden pénzéért el nem adta volna a képeit, de nem hisszük, hogy Taorminában, „*mikor a műterem ajtaját megnyitottam, a közönségre oly hatással volt, hogy tombolt meglepetésében: az utca tele volt: il maestro, ungherese trovasto, nostro antico, teatro greco. Már itt nagyobb összeggel a festményt ott akarták tartani*”. Hisszük, hogy Baalbekben váratlanul és a maga teljességében tárult elé a mindig is keresett motívum, de nem hisszük, hogy a semmiből „...*előáll görögnek látszó ember s olasz nyelven mondja: Ön uram nemde egy nagy festményhez keresi a motívumot, de ezt Damaszkuszban nem találja, most jövök Baalbekből, ahol a templomot a legszebb világításban láttam, siessen oda, most van az ideje, a keresett motívumot ott találja.*”

És különösen omlik a mítosz, mikor fény derül Gerlóczy Gedeon és Csontváry távoli rokonságára.¹² Lám, nincs itt sors, nincs a képeket az utolsó pillanatban megmentő isteni beavatkozás, hanem családi összefogás van, még a Japán kávéház festőelitjének véleményével szemben is, hisz ez a Tivadar, persze lökött volt, de azért tudott valamit. S ha már itt vannak ezek a képek, mégiscsak grandiózusak, mégis csak kezdeni kellene velük valamit, hát marketingnek mi sem lenne alkalmasabb, mint ez a mítosz, amit Tivadar az utolsó időkben magáról ákombákomolt össze.

Félreértés ne essék, nagyon sokat köszönhetünk Gerlóczy Gedeonnak. Ha ő nem szerkeszti fogyaszthatóvá az írástörödékeket, nem helyezi rá a fókuszot, jó érzékkel használatba véve a nagyérdemű extremitás iránti örökös vonzalmát, az egész életmű jó eséllyel elsüllyed az ismeretlenségben, s most esélyünk sem lenne kísérletet tenni a felhámrétegek lehántásával utánamenni annak, ami Csontváry szerint is minden mítosznál fontosabb: „*Az élet nem elmélet, az élet valóság...*” Mert ennek a félmondatnak a józansága nem igazán egyeztethető azzal a rendkívül direkt módon megfogalmazott, semmiféle kötelező szerénységet nem tűrő, megkérdőjelezhetetlen bizonyossággal, ahogyan a saját festői koncepcióját és munkájának betetőzését jelentő három festményét minden más fölé helyezi. Voltaképpen ez a kérlelhetetlen nyerseséggel kinyilvánított álláspontja az, ami miatt a kortársai még arra sem hajlandók hangolódni az alkotásaiban, ami más esetekben, a korra egyébként is jellemző újdonsághajszolás jegyében nem okoz gondot. És nyilvánvalóan elmekórtani vizsgálata is ezért vetődik fel.

– Rögeszmés eset, önreflexiójában fixációval – mondhatja a pszichiáter.

– De mi van akkor, ha nem? Mi van akkor, ha ő az, aki látván lát valamit, valami rendkívüli lényegét, meg is festi, és amikor nyilatkozik róla, nem tesz egyebet, mint rendíthetetlenül hú megélt valóságához? Ahhoz képest, amit ő lát, Rubens egy „*II. rendű csillag*”,¹³ aki nem közelíti, hanem eltéríti a kultúrát a valóságtól?

Ez elfogadhatatlan. Elfogadhatatlan volt kortársai szemében, és elfogadhatatlan ma is, mert különben nem merült volna fel pszichiátriai esetként – bár ez ma legalább már vita

¹²Kosztka István (Csontváry unokaöccse) feleségének édesanyja, Fodor Gizella az ifjú Gerlóczy édesanyjának testvére.

¹³„...*a festőnek, ha isteni, akkor a valót kell festeni, ha pedig színész és komédiás, azt Rubensnek mint II.-od rendű csillagnak illendő lett volna tudnia, mert ezekkel a mókákkal az emberek nem lettek okosabbak és nem közeledtek a valósághoz, hanem eltávolodtak.*” Csontváry Kosztka Tivadar: *Önéletrajz*. Budapest: Neumann Kht., 2003. <https://mek.oszk.hu/05800/05889/html/gmcsontvary0002.html>

tárgyát képezi.¹⁴ Azonban a jelen engedékenyebb hozzáállása nem a váteszi kinyilatkoztatás elfogadásából származik, hanem az örült-zseni fogalom természetes felszívódásából a társadalmi tudatban. Azonban sem a mai műkritikus, sem a mai művészettörténész, sem a széles értelemben vett nagyközönség, sem még az állítólag elismerően nyilatkozó Picasso sem keres semmi olyant Csontváry festményeiben, mint aminek megfestéséről ő maga tesz tanúbizonyságot: *„Másnap hajnalban a naptemplommal szemben levő Hotel Viktoriában álmomból felriasztott egy fény, mely tűzvörösben húzódott le a magas Libanonról, belángolta a Hellios oszlopait aranylehelettel s átkarolta a Bachul, Antonius és Vesta templomait világító színekkel. Önmagától előállott az 1880-iki kinyilatkoztatás tartalma, vagyis a világ legnagyobb napút plein air motívuma.”*¹⁵

– Vajon mi lehet az a napút plein air motívum, ami alatt mindenki azt ért, amit érteni akar, holott Csontváry értelmezése tisztázatlan. A plein air, persze, egy kiszabadulás a természetbe, de Csontváry nem kiszabadul, hanem erős öntörvényei miatt eleve kint van. Ő nem fog engedélyt kérni semmiféle akadémizmustól a kiszabadulásra, mert az akadémizmus nem is érdekli. Ami miatt pedig egyáltalán használatba veszi ezt a kifejezést, az nem egy mozgalomhoz való csatlakozás miatt van, hanem egyszerűen belekapaszkodik valamibe, amit mások is használnak, és némiképp rezonál arra, ami benne munkál. Mert számára a természetben levés evidencia. A kiindulási pont. Az alapfeltétel, amiben előállhat a megfestése annak az egyetlen dolognak, amit meg kell festeni.

A napúttal hozzávetőleg ugyanez a helyzet. Igen, a napút a napnak a zodiákus évkörében megtett útja, viszont ha bele is sző képeibe zodiákus képleteket, a napútra való konkrét hivatkozásaiban mindig naplementéről, vagy napfelkeltéről van szó, illetve az ilyenkor megjelenő különleges színekről.

– Miféle különleges színek, amiket csak ő lát és ő fest meg?

A festészet ún. fejlődése mindenképpen szoros összetartozást mutat a festékanyagok előállításának technológiai fejlődésével. Kezdetben lőn a növényi alapú festékanyagok, fáradtságos munkával előállíthatóan, problémás színskálával és még problémásabb színtartóssággal. A történeti áttekintést mellőzve, a társadalom eltartóképességének emelkedésével növekedhetett azoknak az ingyenélőknek a száma, akik a piktúra passziójának áldozhatták életük, s ezzel egyben folyamatosan emelték a jobb festékanyagok iránti keresletet. Ilyen módon a XIX. század második felére jövedelmezővé válhatott az ipari mennyiségben előállított, tubusban forgalmazott olajfesték. Azonban még ezzel is adódtak színkeverési és fakulási gondok. A század vége felé úttörő felfedezésként jelentek meg az anilinfestékek, amelyeket szabályozott vegyi reakciókkal állítottak elő, és soha nem látott színeket is eredményeztek. Az anilinfestéket először kelme festésre vették használatba, így Gácson is – ahol Csontváry patikáját működtette –, a posztógyárban. Ráadásul, miután ez a posztógyár tönkrement, Csontváry olcsón, nagy mennyiségű anilinfestékhez juthatott hozzá. Ehhez járulhatott meglévő vegyészeti tudása, amivel végül különleges elevenségű, tartós

¹⁴A tárgy lényegébe vág W. Barna Erika grafológiai elemzése Csontváry kézírásáról. Nincs elmezavar olyan tiszta írásképpel, mint az övé. (Nem mellesleg, az eset megvilágító erejű a pszichiátria mint egzakt tudomány értékéről. Ha valaki elmezavart keres, a pszichiáterek között kincsesbányára lelhet.)

¹⁵Csontváry Kosztká Tivadar: *Önéletrajz*. Budapest: Neumann Kht., 2003.
<https://mek.oszk.hu/05800/05889/html/gmcsontvary0002.html>

színű festékeket tudott előállítani. Erre kiállításai alkalmával, mint *eredeti találmányú* technikára hivatkozik.

Azok a színek tehát, amelyekkel anno sokkal inkább erős kritikai megjegyzéseket váltott ki, mint elismerést, rendelkezésére álltak. Ma, amikor akár a reklámparban, akár a ruhaiparban, akár a képernyőkön megjelenő fantasy grafikákban megszokottá váltak az extrém, világító színek, kevésbé felfogható a Nagy Taormina vagy a Baalbek színeinek a korabeli közönségre gyakorolt hatása. Szemben Csontváryval, aki az *Igazán Istenit* vélte felmutatni az általa látott természet megfestésében, szokatlanságával kifejezetten természetellenesnek hatott. A közönség a szakértőkkel és festőkkel együtt egészen mást várt és egészen mást keresett egy festményben.

Csontváry – mint ahogy akkor is, és ma is szinte mindenki – a kifejezést, adott esetben a művészi kifejezést par excellence értelmezhetőnek tekintette, holott egy festmény éppúgy, mint egy írásmű vagy egy zenemű, egyben kommunikációs objektum. Jelek rögzítésével, üzenet átadására létrehozott médium, amiben az üzenő üzenetének eljutása az üzenet címzettjéhez, számtalan tényező együttállásának függvénye: legtágabb értelemben a közös kulturális beágyazottság, legszűkebb értelemben pedig a személyek megtapasztalásainak és azok jeleinek átfedése, a jelek megoszthatóságának alapfeltétele. Gyakorisága ellenére a maga általánosságában nemigen jelenik meg a köztudatban a műalkotások értelmezésének és érzékelésének problematikája úgy, mint kommunikációs probléma, jóllehet, éppen a festészetben, főként pedig az absztrakt festészeti irányzatok megjelenésével a gyakorlatban a „szakmán” kívüliek legalább 80 százaléka semmiféle kapcsolatot nem tud kiépíteni az alkotásokkal. Ez az arány egyébként a figurális ábrázolások esetén sem jobb, csak ott az átlagos szemlélőnek a számára beazonosítható figurák esetlegesen míves megjelenítésének érzékelését módja van az alkotás céljaként elgondolni.

E jelenség analógiájaként, indokolatlan lenne mellőzni Csontváry állásfoglalását saját festményeiről, csak azért, mert a nemzetközi szinten egyre inkább sztenderdizálódó, materiális értékkategóriákra szorító szakma számára kezelhetetlenek Csontváry kategóriái. Persze, a szakma fogékony az akadémizmuson túllépő minden törekvésre, de mit kezdhetne Csontváry abszolút festészetével az *Igazán Istenivel*, ami az egyetlen, aminek értelme van. S ha jól szemügyre vesszük, a probléma valójában abból keletkezik, hogy Csontváry ténylegesen más okból fest, mint amiért általában a kortárs festők festenek, és mást akar ábrázolni, mint amit a kortárs kritika vagy művészettörténet az alkotásokban értékel. Csontvárynak nem elsődlegesen vizuális mondanivalója van, hanem nagyon konkrétan metafizikai, amit vizuális úton gondol kommunikálhatónak. Őt nem érdekli az avantgárd vagy a posztavantgárd, bár nyilván felszabadítóan hat rá egy tágabb eszközrendszerben megtalálnia egy adekvátabb artikulációt, mint amit az akadémizmus engedhetne. Mégis, ha hasonlítani akarnánk művészi alapállását korábbi példákhoz, leginkább a szentképek vagy még inkább az ikonfestők között találhatnánk rokon lelkeket, akik mondjuk a megváltás jelentésének abszolút – vagyis meghaladhatatlan – ábrázolásának kísérletében találják meg önazonosságukat. Ebben az értelemben Csontváry nem más, mint szakrális festő.

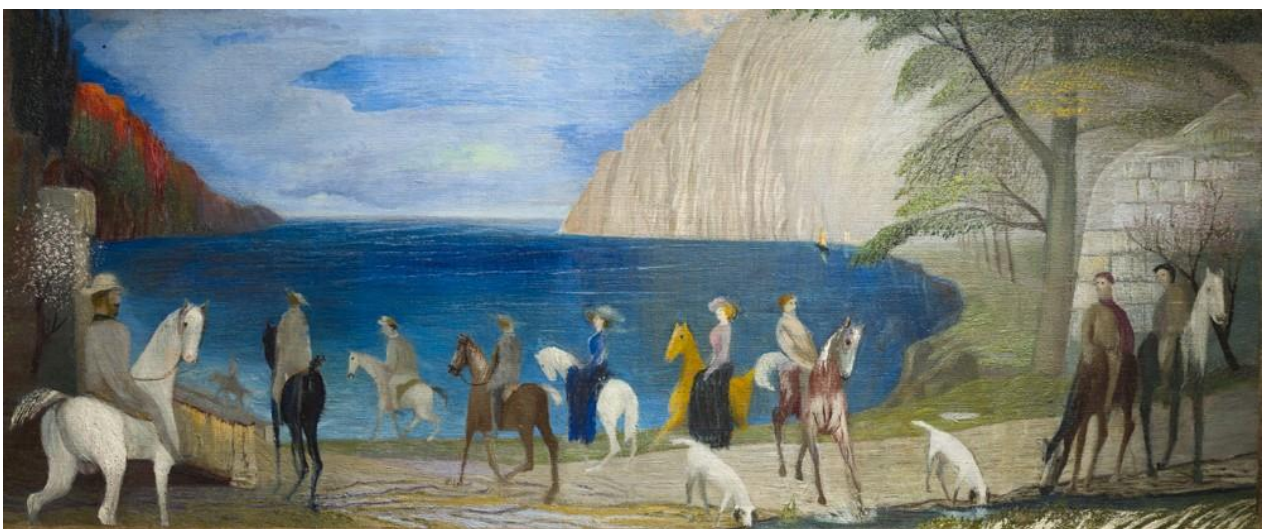
Kétségtelenül nehéz ezzel a fogalommal megküzdeni még ma is, amikor a szakralitás fogalma az európai kultúrában még mindig a kereszténységhez kötődik. S Csontváry ugyan beszél Istenről, beszél hitről, de megtagadja öröklött katolikus vallását, s mintha egyenesen egy egyházon kívüli „üdvösség” megfestőjeként jelenne meg. Ez pedig még ma sem nagyon

fér bele a közgondolkodásba, nem még a XX. század elején. Ma szintűgy ne akarjon valaki indiánkodni, mert a jó indián csak a halott indián, mindenki más pedig legyen szépen besorolható a mainstream által felügyelt széles úton valamilyen hangzatos, de a létezés öntudatlanságáról tanúbizonyságot tevő kategóriába, mint impresszionista vagy posztimpresszionista vagy reaktív individualista...

Végezetül, van-e valami nyom azon az általánosságon túl, mint „szakrális festő” vagy „abszolút festő”, amiben Csontváry festészetének tárgyát konkretizálni lehet. Vagyis konkrétan mi az, amit senki sem ért a képeiben.

– Nyomok vannak. Nyomoknál többet azonban nem kínálhatunk. Mégpedig éppen azért, mert a nyomok a „kifejezhetetlen” birodalmába vezetnek. Éspedig mindenkinek megvan a maga kifejezhetetlen birodalma. Kinek úgy, hogy tud róla, kinek úgy, hogy nem tud róla. Kinek úgy, hogy hozzáférhet, kinek úgy, hogy egyáltalán nem férhet hozzá. Mégis mindenkiben ott lakozik. Ezzel születünk. Megszületünk teljességben. Mindent, amire első pillantásaink rávetődnek, a teljességen belül látunk. Ezt az állapotot/tudatállapotot azonban hamarosan elveszítjük, mert ki kell lépnünk a teljességből a részek közé, és a részeknek kitétten, a részekhez viszonyítva önmagunkat kell képesnek lenni életben tartanunk. Kinek-kinek azonban megmaradnak emlékei, emlékképei a teljesség állapotáról, vagy egy-egy helyzet váratlanul felidézi benne, s hirtelen felmerül a tudat mélyéről. Álomban gyakran járunk ebben a világban. – S mily különös – az az érzés, az a belső tartalom, ami egy álomban elevenné válik, sem szóban, sem képben nem kifejezhető. Legközelebb ezt a világot még éljük a szerelemben, s azután már csak a zene tudhat a közelébe repíteni. Ezért van a zenének olyan ellenállhatatlan vonzása, csakúgy, mint a drogoknak: a tudat végre benne találja magát a létezés bizonyosságában.

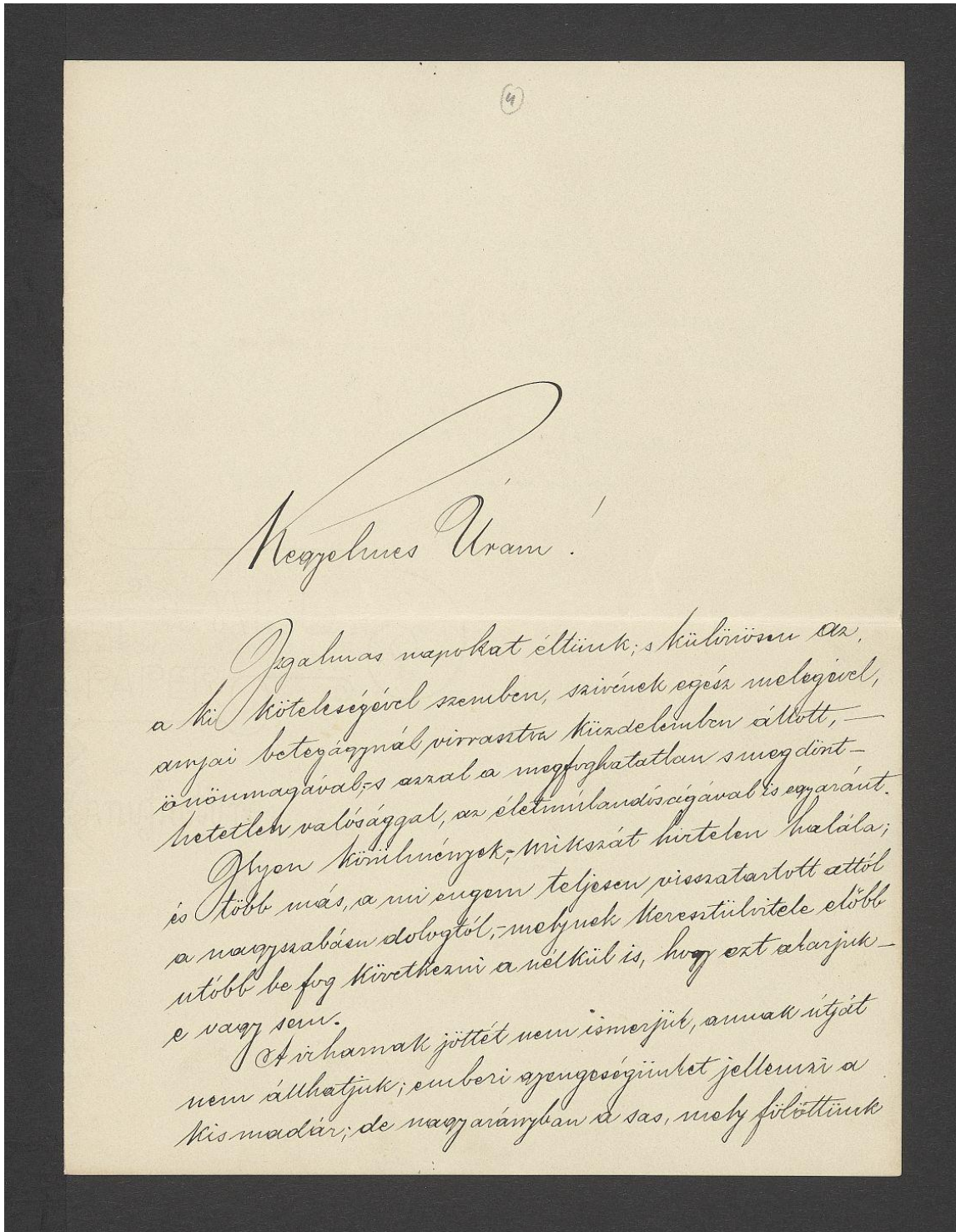
Csontváry a napba nézve megtalálta az átjárót a teljességbe. Az egyetlen valóságba. A létezés bizonyossága sugárzott felé az eleven színekben, az élő „látlatban”, és ezt festette meg. Minden egyéb lényegtelen. A festészet lényegtelen. Csak a létezés lényeges. S megérkezett oda, ahonnan a részek világából út nem vezet tovább. Kinek-kinek tükör által homályosan, kinek pedig színről színre.

Sétalovaglás a tengerparton, 1909 (Janus Pannonius Múzeum, Pécs). Forrás: saját fotó

Melléklet

Csontváry Kosztka Tivadar - K. Lippich Elekhez
OSZK Kézirattár, Levelestár

fityjulve repül tovább, - messze idegpube; a hová
 őt nem követhetjük saemiünk gyengeségével, nem
 láthatjuk haragját, azt az igazi boldogságot, a hól a
 levegő királya, pihenni száll alá.

Étem, teljesem étem az Isteni természet ebbeli
 megújlatásait, mert egerem is az Isteni ihlettség
 révén, - a mielőtt kemény munkáról van szó; teljes szívvel,
 gondatlan életre, s az egész emberiség iránt van
 sajnáltság a hól, a mielőtt teremtett kell; eredet; újat
 alkottat; a sok új felfedezéssel szemben; s igazán azt,
 hogy van egy bizonyítékkal több arra nézve, hogy ami
 életünk csupa moró tevéde; tevéde alaptól kiindulva-
 tevéde, sőt utalón jár; a horman a természetes életre
 való visszatérés, nagyobb erővel, igénybe vétele, s a hól-
 saimuk megváltoztatása, az Isteni erőhöz, való kiábrándítás
 való sajnáltság: amiólt inkább miniatunk, gyorsabb
 lépésben; mert már is tisztultabb-vallás erkölen
 életünk nézünk eléje, másutt a Külföldön.

Abban a hitben és reményben élek, hogy nyit
 már nyugvottabb hangulatban találhatom lelkisdat,
 s főkére hetem sorainnal; neholnak sélja a
 Harag s a Peremto, nagy Isteni sajnáltság.

Túlvezgök sajn, s a hórón is tül; a hól még bi-
 romps ambicio, s az ugynevezett húság, még ingerlő

lovai
a
ig
sive,
u
iját
i aet,
mi
lov-
lette
ká-
elvé
ssabb
ei
t
áslat,
bi -
14
?

hatással volna rád; még az igazságok a fol-
derítéscsőt nehány évvel előbb az arabiai siva-
tagban Keresém attila s az ő magyarok nyomait.
Ma szempár ama sűrűtől, hogy az a fel-
lemlés, a mi 30 évvel előbb igazsággal elcsábított
a messze távolba; idegenbe; a hol ember még
nem jött; abba a szellemi világba, a hol az
emberi élet boldogsága rejlik; oda, az elhép-
selhetetlen misztériumba, a melybe az emberi
szarlovás sem észrel sem számol bele nem
tekinthet; ellenkezésbe ne jussak; hogy ide nem
kernek, hűtlenség, no találtassam; mert érzem,
hogy csak a szellemmel nemcsak. Hármanak
nagy szolgálatot tehetek; de szolgálatot az egész
világ emberiségének is.

Beigazolhatom; mert erre a célra festődtek
arabok nagy várnak, a melyek páratlanul
állanak a földön; hogy az nem kívánóságos igaz-
nosított Némi csinálmánya. mert!

Rubens is Némi volt, olyan genius, a mi van
széknek azt mondta: fiam többet tudsz
máramnál; ha tudod a háttérrel megfesteni.
Az én feleletem pedig az, fiam tudtok sokat,
de mégsem tudtok semmit sem; mert nem

tudjátok a levegő perspektíváját a színtáblát megfesteni.

Ha Nagyméltóságod látja majd a munkát - mint fiatal orvos ember, tágga nyitott szemmel, valószínű szinte olyan erő előtt álland, melyhez hasonló nincs ezen a földön.

Ez az alkalommal nagyon későülök, és még személynem is meg fogom írni.

A festmények még nincs-cuék, eleső megolva; nekem egy hónapi javítani valóm leendő: a sok utazás megvondását pótolnom kell: s valószínű azt még augusztus hónapban csak kövölhetem is.

Azhet, hogy mire e sorok odaérnek, már a képviselőházban a hol az 50 millió kölcsönt engedti minőségben való meghagyást ajánltam, jöllehet ez prókhatlan utja az ilyen dolog kerentülvitelesük; de meg kellett teremni; nem volt nyugtam, hogy az alkalommal Kazánnak hasznára ne lehessen. Karel az egész ház meg lett hívva a festmények megtekintésére (a régi műgyűjtemény. múzeum kősz. 6-8) távollétemben a portánál hagyták kules csal a terem. Kurjithatók.

Mint hogy a terbe vett két Kulturpalota építése majd a Kultúra miniszter hatáskörébe tartozik legjobb volna, ha engem Keszelyes úr valóan

4
tisztelhető fiátesnélküli ⁴nek kinevezése,
hogy aanton telpis emuzijával ammak a fel-
lennak segitségivel Keresztülvinném azt,
amire nagy sem vállalkuhatik akademiikus
sem vállalkuhatik élö ember: experien-
acert mert nem öt koras-épiny mint
ha azt mondaniok fesse nagy valaki a nagy
Kárpatak világit a magas Patriában, vagy a
Gavinnai görög sémhárat.

Ylia, csak pardek ötta ott vannak s még sem
völt rá festőművés; hogy le is festette volna.
Nekem kellett szünetnem; halt' Lombrossonak
lehet ugyan igazsa, hogy más a bölcsöben stölt el
az emberek sorsa: de nem tulajdonitom ma-
gammak, hanem ammak a möglivásnak, van-
nak az ajándéknak mely nekem tudatlannak
egy pár pere alatt megadatott.

Spaál Kezelmés Uram nagy a ijámménét,
mint Magyaromág jörjének a sorsa el van
döntve. Nélünk van az Jsteni jószág a kimont-
hatatlan Kez; s az megment bennünket a to-
vábbi saereusétlen süléstől; mert, hogy az omág

rettenetesen sülyedt vallás erkölcsi élet terén, —
 azt már a lapok nem is nyírták jogszerzetni.

A Mülföld figyelme az elvasult erkölcsiekkel
 szemben nem barátságos, — hanem tárnakó lett.

Mi Magyarok, a Milla újjászületése, a kiki-
 acsirt ide rendeltettel, hogy a római birodalom
 süllött erkölcsi életnek romboló hatását meg-
 állítsuk, megszüntessük, — hisz Paris mellett

acsirt szálltak síkra a bozagias termőfaktív elő-
 deink; s végelszámolásra Róma alatt tev-
 mettel-attóla élénk, a hol el is ölték Samnina

sora, s a római birodalom romlott erkölcsének
 kiki-győze letörött; mint az arófiaktó polgármak
 a végrehajtóval szemben.

Magy elődeink csak adelig voltak magok,
 a moddlig az ősi erők a mély vallásos meg-
 győződésük terjelet; s e mély kőnyhütt az
 Ostenhez, a magyarok Yetenéhez volt fordulás,
 Kivétel nélkül semmi kivétel nélkül. —

Is az én érem is; Kivétel nélkül érem azt,
 hogy az Yeten szellemhez vagyunk kapcsolva;
 emel magzobb és boldogítóbb erő is érem nem

létének nem képzeltető; azt Keresztures hív is
nagyon gondolom, hogy évek fiatal ideális esemény
világánál fogva. Jóllehet még nincs itt az
ideje, hogy azt tapasztalatból is tudná
hogy a hogy én tudom, szerkesztési és kimondani,
a határokat megjelölni, eddig lehet menni;
de azért romlás vár ráunk a pusztulás el-
kerülhetetlen még akkor is, ha a mi erkölcsi
világ nézeteinkkel éppen szemkülönbségek.

A többi miniszter társainak a munkája
inkább anyagi vagyis a megjelöltés körül forog;
még ellenben a Kultúra minisztere a lelke a
sajni művelése meghozni tisztaságától függ
a fellelmi életnek az egész ügymű tartása is.
Nagyon igen nagyon meg vagyunk ter-
helve Keresztures hírnem.

Nagyon igen nagy felelősséggel járó hivatalt
képeznek ma a magyar Kultúra miniszter társai.
Csak Pterü csodával határos eredmény-
nyel lehet tekinthetők jutni a koronás
főtől le egészen az utolsó fiatalított ember
ma mint ellenség szerepét a szocialista

tanokkal szemben; pedig láttam városokat
nem sokkal kisebbet mint 300-400 ezer lakosú
várost ott a sivatag szélén; - egyetlen szál renydés
nélkül; s az emberek milyen elégedettek?
ott is hol még csak utcai veszekedést sem
halottam még hónapok tartózkodásom alatt.
Ez nyugosít. Bem a híres Nemzsi is; mert
ott tele a szabadsgot talán az is magyarok
irodékainál.

Ah Excellenciás Uram! nem voltak egy
kínbörtönetek az öccsüknél; egyszeri puritan
kellő volt az élet, s ez illet az is magyar ré-
mésélethez; mert igaz és keretetlen az élete
volt. Ma a család a gondagadás az értékes-
telen élő hajhászás kivatát éljük - s ez nem
magyar élet. Ezem változtatni kell és lehet.

Indom, ismerem, exciditét studom ismerem
a megszüntetésének a módját is. Ne erről
majd alkalomilag talán szóval jobban meg
lehet latolni vetni és ki is fejteni magva állatni.
Nagyeles kival ismertetlenül is igaz híre
és kirató timentelje

Salzburg 1910 Juli 29.

Csontváry Károly kiradati
festőművész.